

Jegyzetek a magyar egyházpolitikáról.

Érteszobrot nem tudott állítani a liberális burzsoázia az ő halott hősenek, emelt hát neki papiros monumentumot. Könyvben kiadta azokat a beszédeket, amiket Szilágyi Dezső az egyházpolitikai viták alatt elmondott.* Vajon csakugyan élő szobra lesz-e a halott Szilágyinak ez a könyv és a beszédeknek vaskos kötetben való elhelyezése nem-e inkább megisméltése annak a régi magyar pogány szokásnak, amely szerint a halott harcos mellé temették az ő lovát, fegyvereit. Nem így helyezik most sírba a halott Szilágyi mellé az ő beszédeit? Lesz-e, aki ezeket a beszédeket, a kilencvenes esztendőkhöz egyházpolitikai harcának trófeumait, ma is olvassa. Él-e még a szabadelvű egyházpolitika szelleme a magyar burzsoáziában és élt-e egyáltalán valamikor ő benne az a harcos szellem? Ezt vizsgálni lesz feladata az alábbi soroknak.

I.

Franciaországban bizonyára neveltséges volna fölvetni azt a kérdést, hogy a Combes-féle radikális egyházpolitika a polgárság ideológiájának győzelmét jelentette-e? Természetesen, hogy azt, bár a kultúrharcban a győzelmet nem egyedül vívta ki, segítette őt abban a proletariátus is. Épen ilyen természetes, hogy az amerikai Unió társadalmi struktúrájának az ú. n. szabad egyház a szabad államban intézménye felel meg. Ámde Magyarországon mindig óvatosnak kell lenni az ilyen megállapításoknál. Itt az ideológia nem mindig mint a társadalmi és gazdasági szerkezet ráépítménye jelentkezett. Az *Überbau*-nak a társadalmi és gazdasági állapothoz való viszonyában igen gyakran zavaró körülmények játszottak közre. Nem szabad elfelejtenünk soha, hogy nálunk, ahol az ország egy gazdaságilag fejlettebb állammal áll szoros nexusban, a társadalomba igen gyakran külső elemek nyúltak

* *Szilágyi Dezső beszédei*. Második kötet: *Az egyházpolitika első fele*. Szerkesztette Vikár Béla. Budapest, Athenaeum, 1909.

bele és az agrárius Magyarországon egy új ideológia legtöbbször a fejlettebb gazdasági és műveltségi fokon lévő Nyugatnak erre a nyúlványára támaszkodhatott csak. Így a jobbágyfelszabadításnak első eszméivői ebben az országban szintén egy nyúlvány voltak, a Habsburg-uralkodók, Mária Terézia és II. József, akik az állandó hadsereg tartásába és modernebb adózási rendszerbe átment Európa légkörében éltek és így az ő gondolatviláguk abban az időben haladottabbnak mondható, mint amilyen a magyar rendeké volt.

De voltak más okai is annak, hogy az ideológia gyakran nem simult az ország társadalmi berendezkedéséhez. Voltak idők, amikor egy gazdasági átalakulás a Nyugaton már szinte teljesen befejeződött, nálunk pedig még alig hogy csírázott is. Ilyenkor a fejlettebb nyugati gazdasági állapotnak megfelelő ideológia jelentette egyszerre mind a nagyobb és fejlettebb kultúrát is. Ezt a fejlett kultúrát azután az elmaradt gazdaságú Magyarország legműveltebb elemei hozták ide át, gyakran már akkor, amikor itthon még nem is stabilizálódott az a társadalmi réteg, amelynek ideológiája kellett volna, hogy ez a reformtörékvé legyen. Az *Überbau* ilyenkor megelőzte az *Unterbaut*, az ideológiához hozzá kellett nőnie annak a társadalmi rétegnek, amely számára tulajdonképpen ez az ideológia való volt. Hogy példát említsek, nagyjában ezek a tünetek észlelhetők a negyvenes, de még inkább a harmincas évek reformtörékvéseiben, amikor az ú. n. polgári liberalizmusért — kialakult városi polgárság híján — műveltebb földesurak, fő- és középnemesek küzdöttek a diétákon, amíg később ezek a reformok megtalálták a maguk bázisát a lassan kialakuló városi burzsoáziában, amely jóformán csak az ú. n. Bach-korszakban fejlődött ki nálunk.

Harmadik esetet is lehetne említeni, olyat, amikor se nyugat-európai nyúlvány, se kizáróan néhány műveltebb fő, hanem az ország akkori világpolitikai elhelyezkedése kergette ide a nyugati eszmekört. Ilyen volt kétségkívül a magyar protestantizmus megszületésének kora, amelyet fontosnak tartok itt megemlíteni, mert egyes hagyományai még a tizenkilencedik századvégi egyházpolitikában is megnyilatkoznak. Naivság azt hinni, amit az eddigi magyar történetírók nagy része mond, azt t. i., hogy a protestantizmust ebbe az országba néhány Németországban és Németalföldön tanuló fiatal diák hozta be. Nem, a protestantizmus Magyarországon és Erdélyben legelőször tiszta osztályharc alapon vonul be. A protestantizmus és vallásszabadság eszméje körül gyülekeznek a habsburgi császári gazdálkodással elégedetlen magyar rendek és urak. Hogy ezek éppen a protestantizmus zászlaja alá tömörülnek, annak is egyszerű a magyarázata. A habsburgi uralommal gazdasági harcban álló magyar urak közt azért éppen a protestantizmus vált csatakiáltássá, mert ugyanez volt a csatakiáltás más európai országokban és tartományokban is, ahol habsburgi uralom ellen küzdöttek. Kitérően utal erre Engels Frigyes egyik megjegyzésében:

„Genfben a kálvinista alkotmányt a városi arisztokráciának republikánus — Piemont-ellenes — szárnya vitte keresztül ... a kálvinizmus gyorsan meghonosodik Németalföldön, ahol a spanyol

uralom elleni ellentállás a polgári arisztokráciát egybekötötte a nagy nemesi családokkal, így terjed el hasonló feltételek [a katolikus uralom elleni ellentállás *L. L.*] mellett ott is, ahol a polgárság kevésbé fejlett, Cseh- és Magyarországon.”*

Engels ebben a dolgozatában bebizonyítja, hogy a fiatal kálvinizmus az akkori európai városi polgárságnak volt ideológiája és mellékesen a fent idézett sorokban rámutat arra, hogy miért terjedhetett a protestantizmus oly országokban is, ahol nem volt még kifejlődött városi polgárság, mint pl. Magyarországon. Nálunk tehát a protestantizmus mint a nemesség egy részének osztályharca jelentkezett. Világos ez abból is, hogy a protestantizmus csak a Habsburgok alatt fejlődött itt ki és nem a Jagelló II. Lajos alatt, akinek idejében pedig Németországban hatalmas protestáns mozgalom volt már és aki alatt itthon sem üldözték az igen kevés számú protestánst, tehát a szabadság meg lett volna az új vallás kifejlődésére.** De mindjárt erős talaja akadt nálunk a protestantizmusnak a Ferdinánd és Zápolya János ellenkirályságának idejében, amikor is Zápolya birtokain a magyarok kálvinistákká, a szászok luteránusokká váltak. Osztályharcként jelentkezett tehát itt a protestantizmus és az maradt soká későbbben is. Rudolf császár idejében egyenesen kenyérkérdéssé vált, amikor az Illésházy és Thurzó protestáns nádorok hivatalba lépésével a protestáns urak a hivatalképességet kiküzdötték maguknak; és hogy egy nagy társadalmi rétegnek volt politikai ideológiája — tehát több mint pusztán vallási dogma — bizonyítja az is, hogy katolikus emberek, mint pl. II. Rákóczi Ferenc is küzdöttek a protestánok vallásszabadságáért. Olyan vallási eszmekör, amely valójában a városi polgárságnak felelt meg, nálunk az ország világpolitikai elhelyezésénél fogva a nemesség egy részének volt politikai lobogója. Tehát — és ezt akartuk e hosszadalmas kitéréssel bebizonyítani — az ideológiát ekkor is egy idegen osztály hordozta először fennen.

Sok tekintetben így volt ez az egyházpolitikai küzdelmek alatt is, amelyekbe egyébként gyakran belejátszottak a protestáns szabadságharcok reflexei is. A modern egyházpolitikának első letéteményese talán II. József volt ebben az országban. Határozottan állíthatni, hogy az ő egyházpolitikai intézkedései radikalizmus tekintetében bizonyos fokig túltettek nemcsak a negyvennyolcas, hanem a kilencvenes évekbeli reformokon is, mert hisz II. József egyházpolitikájában nemcsak a „törvényesen bevett” vallások egyenlősége a vezérlő motívum, de az ő intézkedéseiben, a szerzetes javak elkobzásában, benne van a szekularizációnak magva is. Franciaországban a fejlődő polgári kapitalizmus szekularizál, tünteti el az ő vetélytársát: az egyházi tőkét, nálunk ezt a történelmi missziót is egy uralkodónak kellett megkezdnie, természetesen úgy, hogy folytatója mindmáig nem akadt. Egyházpolitikájának azt a részét, amely a papság egy részének anyagi

* Fr. Engels. *Über historischen Materialismus. Neue Zeit* 1892/93. I. Bd. p. 43.

** „A reformáció csak részben üldöztetett, mert Lajos király neje titokban pártolta.” Máriássy Béla: *A szabadelvűség múltja, jelene és jövője*. Győr, 1896. p. 28.

létföltételét támadja meg, utódja az „alkotmányos” II. Leopold alatt visszacsinálják a magyar rendek és a harmincas és negyvenes esztendő reformtörekvései alatt is talán az egy Beöthy Ödönt leszámítva, alig volt valaki, aki a határozottan radikális egyházpolitikát sürgette volna. Egészen az 1848: XX. t.-c. megalkotásáig és még ekkor is a magyar szabadelvű egyházpolitika nem volt más, mint folytatása a tizenhetedik és tizennyolcadik századbéli protestáns rendek küzdelmeinek. A harcok vezérlő motívuma és a végcél, nem a francia forradalom egyházpolitikájának megvalósítása volt, hanem az a törekvés, hogy az országban egy uralkodó vallás helyett kettő legyen, habár egy protestáns töredékben „az ideálisabb lelkek a teljes egyenlőséget és viszonyosságot a szabad egyház szabad államban elv alakjában szerették volna látni.”* És nem szabad, hogy túlságos extázisba ragadjon az 1848-iki törvényhozás egyházpolitikai működése sem. A papi tized eltörlése nem egyházpolitika volt, hanem egyszerűen adóreform, tartozéka az úrbéri kérdés rendszerének, maga az 1848: XX. t.-c. pedig szintén nem annyira az *Aufklärismus*-nak az egyházi szellem fölött való diadalmaskodása, mint inkább több koordinált egyenlő rangú egyház teremtése. Végleges ítéletet azonban még e törvénycikk dacára se mondhatunk a Kossuth-Batthyány-kormány egyházpolitikájáról, mert — és ez a szempont az első független felelős minisztérium több más tényével szemben is óvatossá kell, hogy tegyen minket — ennek a kormánynak alig volt ideje végrehajtani azt, amit papiroson megcsinált és így nem tudhatjuk, hogy miniszteri rendeletekkel mikép módosultak és gyengültek volna esetleg azok a törvények, amelyeket a 48-iki rendi elemekből álló országgyűlésre rajta kívül álló erők és tényezők oktrojáltak rá.

Ha a negyvennyolcadiki kormányférfiak egyházpolitikáját a rohanó események nem engedték sem az egyik, sem a másik irányban határozottan kifejlődni, úgy az ú. n. Bach-korszak egyházpolitikájában is más zavaró momentumok állottak be. Aki az 1849-iki márciusi össz-birodalmi alkotmányt ismeri, tudja, hogy abban a polgári szabadságok, a liberális burzsoá-ideológia körülbelül érvényesültek olyan mértékben, mint a 48-iki alkotásokban. A polgári liberalizmusnak vezérlő elvei ott is le voltak fektetve, azon az alkotmányon is érezhető volt még valami a bécsi barrikádok puszkapor szagából. Ámde ez a burzsoá ideológia egybe volt kapcsolva egy katonai uralommal és a „rend és nyugalom” eszméivel. A rendnek és nyugalomnak megvalósításához pedig szükség volt, csakúgy mint Franciaországban a Bourbon-restauráció után az egyházra. Lehet mondani, hogy a Bach-féle demokrácia a papságot először csak mint lelki rendőrséget, nyugalomteremtőt akarta felhasználni. Ámde, amint a katonaság, úgy később a papság is teljesen úrrá lett e rendszer fölött és az elsőben csak segítőeszköznek szánt klérus teljes diadalát jelenti az a vallásügyi pátens, amit 1859-ben gróf Thun Leó vallás- és közoktatásügyi miniszter bocsátott ki és amely pátens záróköve volt a Habsburgoknak a protestáns vallásegyenlőség ellen folytatott sok száz éves politikájának.

* Dr. Zsilinszky Mihály: *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest, 1907. p. 670.

II.

A hatvanhetedik kiegészítés végre szabad kezet engedhetett volna a magyar burzsoáziának, ha azt nem kötik meg ekkor is idegen, zavaró, a múltból feltolakodó nem-polgári ideológiák. A nemzeti függetlenségért folytatott harc befejeződött és most itt lett volna az ideje annak, hogy a polgárság egyházi téren is megvalósítsa azt, amit minden országok burzsoáziájának egyházi téren meg kell valósítania. Valami történt is ezen a téren. Így a kiegészítés után mindjárt törvényt hoznak a keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról, amivel azután végleg megszűnik a protestantizmus és a vallásszabadság köpenyébe burkolózó nemzeti ellenállás és törvényt hoznak a zsidók polgári emancipációjáról (nem vallási recepciójáról), amivel a kormány és törvényhozás csak jogilag honorálta illetve elismerte azt, ami tényleg a Bach-korszakban vált valósággá, tudniillik egy egyenlőjogú, sőt inkább egyenlő hatalmú és gazdasági befolyású zsidó burzsoáziának társadalmi és gazdasági kialakulását. Itt azonban meg is állt az Andrássy-féle kormány, amelyről találóaan jegyzi meg a konzervatívoknak mondott, de európai gondolkodásában sok szabadelvűnél szabadelvűbb publicista, Kecskeméthy Aurél, hogy csak egyetlen igazi demokrata érzésű tagja volt: Horváth Boldizsár, az igazságügyminiszter. És amit ez a kabinet nem valósított meg, azt nem valósította meg se Lónyai, se Tisza, akinek közoktatásügyi minisztere Trefort Ágoston 1880 áprilisban még ezeket mondta a képviselőházban:

„Én nem vagyok barátja a vallásszabadságról egy általános törvényt alkotásának, mert az oly jelenségekhez vezethetne Magyarországon, amelyek nemcsak a fennálló egyházakat, hanem részben talán a magyar államot is veszélyeztetnék.”

Az Országgyűlési Napló a beszéd e passzusa után zárójelben megjegyzi, hogy: *helyeslés a jobboldalon*. Ennek a kijelentésnek helyeselt tehát az a szabadelvűpárt, amely másfél évtizeddel később megalkotja az 1895: XLIII. t.-c.-t, amely a vallás szabad gyakorlatáról szól.

Nem véletlenül ragadtam ki Trefort beszédéből épen ezt a pár sort, de szánt szándékkal és azért, mert oldalas fejtegetéseknél jobban magyarázza meg a magyar egyházpolitika sivárságát. A vallásszabadságot elleneztek, a felekezetenkívüliség törvénybeiktatása nem kellett nekik. Pedig ha volt valami radikális az egyházpolitikában, akkor ez lett volna az és nem az állami anyakönyvelés, amiben forradalmi momentumot fölfedezni igazán nem lehet.

De hát miért volt ilyen sivár a szabadelvű-párt, a városi burzsoázia politikai uralmának idejében a szabadelvű egyházpolitika sorsa? Miért lehetett, hogy az Irányi-féle huszonháromszor egymásután hasztalan beadott határozati javaslaton kívül senki sem gondolt komolyan még a polgári házasságra sem? Hogy lehetett, hogy a Tisza-kormány keresztény-zsidóházassági törvényjavaslatán (amelyet egyébként kétszeri főrendiházi bukása után a levéltárba helyeztek), a kilencvenes évek elejéig semmi komoly kísérlet nem történt a nyílt egyház-állami konfliktus elintézésére? Hogy volt lehetséges, hogy akkora szabadelvű-párt uralmának idején a szabadelvű egyházpolitika csak olyan játszi pro-

grammpont volt a liberális-párt számára, amilyen móka, pl. ma a függetlenségi-pártnak a magyar hadsereg, elannyira, hogy még Apponyi Albert is megengedhette magának azokban az időkben azt a lukszust, azt a játékot, hogy többször a polgári házasság hívőül vallotta magát, annyira nem félt komolyan attól, hogy a liberális-párt ezt képes volna megvalósítani. És hogy lehetséges, hogy ugyanazok a szabadelvű-párti képviselők, akik még 1892-ben megelégedtek volna a gróf Szapáry Gyula tervezte ú. n. *Not-Zivilehe*-vel egy évvel később lelkesednek a polgári házasság kötelező formájáért?

Hogy erre precíz feleletet adhassunk, vissza kell térnünk a cikk kiindulási pontjára, arra t. i. hogy Magyarországon az ideológia nem fejlődik mindig szabadon, egy iskolai példa tisztaságával az egyes osztályokból. Azt kell kérdeznünk, vajon polgári volt-e az 1867 utáni magyar burzsoázia ideológiája. Nem. Több okból is nem. Az első ok talán az, hogy a polgárság vagy legalább annak egy része kormányon volt ugyan, de nem egyedül és nemcsak a maga erejéből kormányzott. Magyarországon a kapitalista burzsoázia legjobb idejében, aranykorában sem kormányzott egyedül, hanem társas cégben, amelyben a nem is túlságosan csöndes társ a gentry volt. Hisz maga a szabadelvű-párt — Tisza Kálmánnak csodálatosan leleményes alkotása — sem volt egyéb a kapitalizmus és a földbirtokos osztály egy részének a szövetségénél, ahol pedig a burzsoázia nem egyedül kormányoz, ott nem is viheti a maga eredetiségében diadalra az ő politikai programját. De volt a gentryvel való társas kormányzáson kívül más oka is annak, hogy a magyar polgári osztály ideológiája nem volt tisztán polgári. Mi volt ugyanis az 1867 utáni magyar polgári osztály, milyen volt az összetétele? Nem szabad ugyanis — mint azt épen Kautsky nemrégiben egy a berlini *Vorwärts*-be írt cikkében kifejtette — megelégednünk egyes ilyen elnevezésekkel, hogy: nemesség, polgárság, nép. Aki ezt teszi, az egy bizonyos vulgáris marxizmussal dolgozik; viszont aki a történelem eseményeit a marxizmus igazi szellemében akarja vizsgálni, annak tekintettel kell lennie az egyes osztályok összetételére, az egyes osztályokon belül mutatkozó rétegekre, érdekcsoportosulásokra. És ha így vizsgáljuk a magyar polgári osztályt, látjuk, hogy az a kiegyezés utáni években (és még ma is) nem egyöntetű. Van nálunk városi burzsoázia, amely jórészt a valódi burzsoa ideológiában él, de van nagyszámú mezővárosi, kisvárosi burzsoázia, amely egy idegen eszmekörben, a falusi birtokos osztály eszmekörében él. A kapitalista ideológiát a maga eredeti tartalmában csak Budapesten, Nagyváradon, Aradon, Miskolcon és még egy pár más nagyobb vidéki városban ápolják és ápolják a szászok lakta városokban a szászok és egyes kisebb városokban a zsidóság, de azért igen sok városban a burzsoázia még nem szabadult fel egy másik osztály — ez esetben a gentry szellemi gyámkodása alól. Épen úgy, amint vannak burzsoá gondolkodású munkások, épen úgy vannak (és Magyarországon nagyon is sokan vannak) városi polgárok, akik a falusi nemes fejével gondolkodnak. És voltak ilyenek még a zsidók közt is, akiket pedig Magyarországon a városi burzsoá prototípusának szoktak mondani. A zsidók közt is voltak és vannak, akik rabjai a gentry ideológiának és pl.

komolyan el tudnak keseredni — hogy mást ne mondjak — a „nemzetiségi veszedelem” miatt.

Látjuk tehát, hogy a magyar burzsoázia nemcsak, hogy politikai hatalmát volt kénytelen a gentryvel megosztani, de önmagában is megoszlott és részben egy idegen társadalmi osztály eszmekörében leledzett. Ezért nem akarhatta az ő parlamenti expozitúrája, a szabadelvű-párt mindenáron, még harc árán is a burzsoápolitikát minden vonalon diadalra juttatni. De kérdés, csakugyan igazi parlamenti expozitúrája volt a szabadelvű-párt a városi burzsoáziának. Részben igen. Nevetséges volna pl. tagadni, hogy Wahrmann Móric tipikus képviselője volt a Lipótvárosnak. De az a híres börczliberális-párt nem állt ám csupa Wahrmann Móricból, voltak ott gentryk is, fajtájuknak és osztályuknak tipikus emberei, akiknek a politika hivatásuk, kenyérkeresetük volt. Ezek, ha kellett, tudtak ugyan a börczi liberalizmus eszméjeért harcolni, de viszont, ha — mint a Szapáry-kormány idejében — konzervatív szelek fújtak a kormány padjairól, akkor az is jól esett nekik és eszük ágában se volt ellenük küzdeni. A hivatásos politikusok gondoskodása és egyáltalán maga a parlamentarizmus lénye, meghamisította tehát még azt a kevés burzsoá gondolkodást is, ami a szabadelvűpártban, mint a polgárság politikai expozitúrájában kellett volna, hogy legyen.

És ha mindez nem is így lett volna. Ha a magyar burzsoázia csakugyan egyetlen egységes társadalmi osztály, amely tisztán a burzsoá-ideológia után indul és ha a szabadelvűpárt csakugyan ennek az egységes, egyöntetű burzsoáziának tiszta kifejezője lett volna, akkor is nagy kérdés, küzdött-e volna a burzsoázia a szabadelvű egyházpolitikai reformokért? Mi azt hisszük, hogy nem. A magyar burzsoázia nem küzdött sohasem. Nem harcok útján fejlődött, mint a francia, hanem tudtán és akaratan kívül alakult ki abban az időben, amikor a Bach-rendszer egyéb politikai okokból összeűzta a régi magyar rendi társadalmat, megteremtődött olyan gazdasági átalakulásban, amelynek tulajdonképen katonai szuronyok nyitottak utat és amely számára a hadsereg ágyúi söpörték el az útból a rendi társadalmi akadályokat. Ez a burzsoá sosem tanult meg harcolni. Mindig csak elfogadni tanulta meg azt, amit felülről kapott. És felülről kapta az egyházpolitikai „vívmányokat” is.

III.

Hogy miért kapta felülről a polgárság az egyházpolitikai törvényeket, köztudomású dolog Magyarországon. A szabadelvűpárt a Janszky-eset, a véderő-vita, a Kossuth Lajos hontalanítása után már alig tudta magát tartani. Ámde a szabadelvű-párt nemcsak burzsoá-párt volt, hanem közjogilag konzervatív, feltétlen és megbízható híve a közjogi és gazdasági dualizmusnak és ezért Bécsnek az uralmát mindenáron megkellett hosszabbítani, biztosítani kellett. Ezért engedte meg az udvar a szabadelvű-pártnak, hogy végre előhozakodhassék az egyházpolitikai reformtörvényjavaslatokkal. De miért épen ezekkel, kérdezhetjük? Ha a burzsoázia tényleg nem kardoskodott értük olyan nagyon és ha a szabadelvűpárt, amelynek kebelében sokáig egy Istóczy

Gyöző is helyet foglalt, tapsolt a Trefort fönt idézett nyilatkozatának és a hivatásos politikusok tudtak lelkesedni a Szápáry-féle *Not-Zivilehe*-ért is, miért épen az egyházpolitikára adta meg az előzetes szentesítést a vallási tekintetben annyira elfogult uralkodó?

Elsősorban is nyilván azért ezt engedélyezte az uralkodó az erősen dekadens szabadelvű-pártnak, mert még mindig kényelmesebb volt az ő szempontjából engedélyt adni az állami anyakönyvelésre, mint pl. a magyar vezényszóra. De meg aztán — legyünk igazságosak — volt is némi alapja annak a magyar burzsoáziában, hogy épen ezek a reformok kellettek. A magyar burzsoáziának egy része, ha nem is küzdött a reformokért, de vágyott rájuk. Így épen a történelmi materializmus szempontjából vizsgálva az eseményeket, nagyon is érthető, ha az akkor már gazdasági és társadalmi befolyáshoz jutott zsidó polgári elem vágyott azután, hogy ne csak személy szerint, mint állampolgárok legyenek emancipálva, de a hitfelekezetük is recipiáltságok. Ez csak természetes következménye volt a zsidó burzsoázia akkori tényleges hatalmának. Forradalmi tény azonban korántsem volt az 1895: XLII., az izraelita vallás egyenjogúságáról szóló törvénycikknek kivívása, ez nem volt egyéb — mint báró Prónay Dezső, a javaslat főrendiházi vitája alkalmával megjegyezte — közönséges udvariassági aktusnál, amellyel az állam a zsidóságnak tartozott. Követelték igen sokan az állami anyakönyvelést is, igaz. De akik követelték — a zsidókon kívül — jórészt protestánsok voltak és az ok, amiért követelték, a több száz elkeresztelési eset, vegyes házasságokból származó tizennyolc éven aluli protestáns gyermekeknek a katolikus anyakönyvekbe való bevezetése volt, vagyis — mint azt már fejtegetéseim elején jeleztem — az állami anyakönyvelés reformjába még belerezgett valami a protestáns szabadságküzdelmekből. Nem a világi elem folytatott itt annyira harcot az egyházi ellen, mint egyik egyház a másik ellen. Nem annyira a pap, mint inkább egy felekezet — a katolikus felekezet — papjai ellen irányult az akció. Az ő kezéből akarták kicsavarni az anyakönyvet és hogy nem más papéba, hanem a közigazgatási hatóságéba helyezték, annak se az volt az indító oka, mintha valaki is komolyan vette volna Deák Ferenc híres utolsó beszédét, amelyben az amerikai mintát „a szabad egyház a szabad államban” formulát dicsőítette (bár, igaz, fentartással dicsőítette), hanem egészen más valami.

Bekszics Gusztáv írja az ő posthumus munkájában ezeket: „a polgári házasság és anyakönyv beletartozik a nemzeti centralizáció eszmekörébe”.^{*} Ez a mondat sokat megmagyaráz. Megmagyarázza azt, hogy az egyházpolitikában nem a nyugateurópai demokrácia volt a vezérlő szempont, de a Tisza Kálmán-féle nemzeti központosítás és magyarosítás eszméje. A lex-Szápáry után már csak ez volt hátra és ezt meg is csinálták. Tudatosan így csinálták meg és azért az 1894: XXXIII. t.-c-nek címében nem is a polgári, hanem kifejezetten az állami anyakönyvekről van szó, hozzátehetnők magyar állami anyakönyvekről. Mert, hogy a törvényjavaslatnak volt magyar-

^{*} Bekszics Gusztáv posthumus műve: *A szabadelvű-párt története*. Budapest, 1907. p. 89.

sító célzata is, az kétségtelen és bizonyára nem véletlen dolog, hogy Román Miron gör. kel. román metropolita a javaslat főrendiházi tárgyalása alkalmával 1894. május kilencedikén beszédet mondott, amelyben a javaslatról a magyarországi román egyház autonómiáját félti.

Tehát a vezérlő szempontok voltak: a zsidó polgárságot társadalmi és gazdasági állásánál fogva megillető hitfelekezeti recepció, a protestánsok megvédelmezése a katolikus klérus ellen és a nemzeti centralizáció, sőt negyedik szempontul idevehetjük azt is, hogy a polgári házasság által az állam tulajdonképpen megakartá könnyíteni a házasságkötést és megakartá szüntetni azokat a konkubinátusokat, amelyeknek egy részét a korábbi divergens házassági- és családjog is elősegített, végeredményben tehát még vallás-erkölcsi motívumok is vezették a kormányt e javaslatok benyújtásánál. Nemzeti központosítás, protestáns felekezeti védekezés, állami jogegységesítés, hol van itt az a nyugateurópai demokrácia, amelyre a kormány lapjaiban annyiszor hivatkoztak az egyházpolitikai kormány vezérlő publicistái: Veigelsberg, Vészi, Neményi és a többiek? Hisz épségben maradt továbbra is a család, a vallás és a haza szentháromsága, csak éppen hogy e szentháromság két tagja a vallás és a haza egyenlőrangú faktorokká lettek a reform következtében.

Bezzeg őszintébbek voltak a politikusok. Szilágyi Dezső a képviselőházi vita alatt több ízben ingerülten tiltakozott Apponyi, Polónyi, Ugron, Vajay és mások azon állítása ellen, hogy a kormány a radikalizmusba csapott át. A főrendiházban pedig 1895 május 7-én és 9-én mondott beszédeiben — Vaszary Kolossal, Schlauch Lőrincsel és Román Mironnal vitakozva — egyenesen harcos védőjévé szegődött a vallásosságnak. Wekerle is tiltakozott a radikalizmus vádjá ellen. A képviselőházi beszédekben ugyan még politikai reputációját köti a szabadelvű reformokhoz, de a főrendiházban (1895 május 10-iki beszéd) már azzal igazolja a javaslatokat, hogy azok benyújtására azért volt szükség, mert csak így lehet egy kapudöngető radikalizmust ellensúlyozni. Wlassics Gyula, aki mint a Bánffy-kabinet közoktatásügyi minisztere fejezi be a reformokat, 1895 január elsején még mint egyszerű képviselő a szabadelvű-párt megbízásából mond újévi üdvözlő beszédet báró Bánffy Dezső, akkor még a képviselőház elnöke előtt és e beszédben kifejti, hogy: nem vagyunk radikálisak, csak szabadelvűek.

És ebben igaza is volt. Nem lehetett radikális az a reform, amelynek megvalósítását fölülről engedélyezték és a melyért az első sorban küzd Wekerle, a gróf Szápáry volt pénzügyminisztere, Szilágyi a Szápáry-kabinetnek volt tagja és Apponyinak régi fegyvertársa, a protestáns egyházgondnok és gróf Csáky Albin, aki azonfelül, hogy a Szápáry-kabinetnek volt tagja, vallásos buzgóságáért XIII. Leó pápától a Szent Gergely-rend lovagjává neveztetett ki. Politikából voltak ezek az emberek hívei ennek a reformnak. Politikából — hatvanhetes alapon kormányzó párt megmentésére hozták — és politikából a legaulikusabb mágnások is, mint pl. Koburg-Koháry Fülöp herceg is, rászavaztak a főrendiházban. És mágnások — ez nagyon jellemző az egész kampányra — szerepeltek akkor is, amikor a „szabadelvű polgárság” a reformok ügyét „kivitte az utcára”. Az 1894 március negyedikén

rendezett híres szabadelvű nagygyűlésnek — amelyet bizonyára nem mernek megtartani a Szápáry-kormány idejében — elnöksége a következő férfiakból állott: báró Orczy Béla, gróf Pálffy János, gróf Andrássy Tivadar és gróf Eszterházy István. Rendezők voltak Rohonczy Gedeon vezetésével: gróf Károlyi Gyula, gróf Károlyi Imre, gróf Zichy Béla és gróf Csáky László.* Még csak véletlenségből sincs egy polgári név azok közt, akik a polgári meeting élén állottak. A polgárság az ő ideológiája mellett csak főrendek és kamarások patronátusa alatt mert szint vallani. És a főrendek és kamarások bátran is vállalkozhattak a meeting vezetésére, amelynek legforradalmibb cselekedete egy a királyhoz intézett üdvözlőtávirat volt. Valóban radikális egyházpolitikáról, az egyháznak az államtól való igazi elválasztásáról, anyagiakba vágó dolgokról, a szekularizációról ott szó nem esett. De nemcsak ott, a parlamenti tárgyaláson sem és legkevésbé a törvényjavaslatok szövegében. E törvényjavaslatok szirupjában talán egyetlen radikális vízcesep volt a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatnak az a két szakasza, amelyik türelmezi a felekezetenkívüliséget. De itt is engedték, hogy a főrendház megszorítsa a felekezetből való kilépés feltételeit, arra kötelezvéen a kilépőt, hogy volt egyháza adóját nem mint a javaslat eredeti szövege kontemplálta három, hanem öt évig fizesse. És nem vette túlságos komolyan ezt a dolgot a kormány sem. Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter a javaslat főrendiházi tárgyalásán kijelenti, hogy az a két szakasz a felekezetenkívüliséget nem akarja előmozdítani, inkább egy átmeneti állapotnak tekinti azt, amelyben az illető, a ki e törvényszakaszok engedelmeivel él, addig lesz, amíg régi egyházát elhagyja és az újba lép. De hogy is félhetett volna a valláserkölcsei alapon álló állam két törvényparagrafustól, amelyet valóban illuzórisá tett az egyháznak az nagy és hatalmas befolyása, amely alatt az ország lakosságának nagyon nagy többsége állt akkor és áll ma is.

IV.

És ha mindezek a fent részletezett szimptómák nem is kísérték volna az egyházpolitikai kampányt, még akkor is bátran merném állítani, hogy az a politikai harc nem egy igazán szabadelvű ideológiában élő és következetesen szabadelvű társadalomnak nincsenek pusztán incidenszerű fellobbanásai, az nem véletlenségből, egy magasabb állam-rationi szempontból tud csak egyetlen szabadelvű reformot megvalósítani, de az szabadelvű végesvéig. A magyar polgárság azonban milyen volt az ő két esztendeig tartó „hőskora” előtt és után. A szabadelvű reformok előtt a Tisza Kálmán-féle börze és gentry szövetkezésből fakadó nemzeti központosítás politikája cenzusos választói jog, szolgabírói gyülekezési szabadság, kauciósi sajtószabadság, faji üldözés volt az ő ideálja. És utána? A „hőskor” után? Ekkor volt a leghetetelebb a szabadelvű-pártban egyesült magyar burzsoázia. Ekkor már kiélte magát teljesen ez a polgárság és még az az önszugesztíó, amellyel az egyházpolitikai kampány alatt elhitette magával, hogy ő csakugyan szabadelvű, még ez se volt képes visszatartani attól, hogy nagyon

* Szilágyi Dezső beszédei, II. kötet. p. 363.

rövid idővel rá a bodrogközi földmunkásmozgalmat erőszakkal el ne nyomja. Vagy nem magyarázza-e meg kötetekre rúgó fejtegetéseknél is jobban az egész magyar polgári szabadelvűség nyomorát, a magyar polgárságnak feudális gondolkodásban való rabságát, az a körülmény, hogy éppen az a Bánffy-kormány, amelyik tető alá hozta az egyházpolitikai reformokat, fényképezte a szocialista vezetőket és a magyar állam minden alapját a tolonckocsi kerekeire helyezte. Pedig éppen akkor alakult meg a klerikális néppárt, a feudális nagybirtok erősen szervezkedett és a szabadelvű burzsoázia nemhogy akkor — legalább szóval — követelte volna a szekularizációt, ami pedig neki is érdeke lett volna. Nem gondolt arra, hogy az akkor jelentkező agrárbajokat az egyedüli helyes remédiummal, egy demokratikus birtokpolitikával gyógyítsa, de ellenkezően ő maga volt az, aki a szorongatott földbirtokos osztálynak a szocialista üldözésekkel segítségére sietett. A közös ellenség, a proletariátus újra kibékítette őket, a kapitalistákat és feudális nagybirtokosokat, akiknek együttműködésében az egyházpolitika csak duzzogás volt, csak epizód jelentőségével bírt.

Okos dolog volt-e, hogy a magyar burzsoázia így cselekedett akkor? Helyes volt, hogy így fizetett azért a rokonszenvért, amellyel a proletariátus az egyházpolitikai reformokat kísérte? Éppen így kérdezhethetők azt is, hogy helyes-e Clémenceau politikája, aki most mint egy franciába áttett Bánffy, miután a szeparációs politikát a proletariátus segítségével megvalósította, az összes francia uralkodó osztályokat a proletariátus bőrén való osztozással akarja egyesíteni. Mert nálunk is Bánffy a burzsoáziának és feudalizmusnak újraegyesülését tervezte, amikor közvetlen az egyházpolitikai mozgalom végetérte után azt akarta, hogy szabadelvű-párt az Apponyi-párttal fuzionáljon (és amely fúzió meg is történt, mihelyt a személyi akadály, Bánffy, eltakarodott az útból).

A történelemben nincsenek okosságok, csak szükségszerűségek. Természetes, hogy józanabb lett volna, ha a magyar burzsoázia — a mely egyébként akkor korántsem végzett olyan munkát, mint nemrég a francia a szeparációs politikával — nem hátra, hanem előre megy. De a szükségszerűség parancsol. Ha a francia kapitalizmus természete és érdeke nem tűrhette a forradalmi proletariátussal való további együttthaladást, akkor a gentry ideológiában, a gentryvel társaságban kormányzó magyar burzsoázia viszont még odáig se juthatott el, hogy egy polgári demokrata politikát a maga utolsó konzekvenciájáig lefolytasson. Magasabb államraison nem követelte a szabadelvű politika folytatását. Az egyházpolitikai reformok — úgy gondolták odafenn — már eléggé paralizálták a véderőreform, a Janszky- eset, a Kossuth Lajos hontalanítása, Hentzi szobor megkoszorózása folytán beállott közjogi ellenzéki *hoch*-konjunkturát. Elég volt! — mondták odafent és a polgárság lelkesülten ismételte: elég volt! Ki kellett gyógyítani a „kultúrharc ütötte sebeket” és a burzsoázia visszaroht régi szövetségésének a földbirtokos osztálynak karjaiba. Ma már nagyon szorongatják ezek a karok a burzsoáziát. És ő szegény, bordák recsegése közben még mindig álmélkodik. Hogyan lehetséges ez, hogy tűrheti ő ezt, ő a magyar burzsoázia, amely még a múlt decenniumban olyan „forradalmian szabadelvű” volt.

Lakatos László.